

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ АРХІТЕКТУРИ

УДК 72.03.092.025.4(477.53)"1995"

О. Ю. Белявська,
*кандидат архітектури,
доцент кафедри основ архітектури,
Полтавський національний технічний
університет імені Юрія Кондратюка*

ДИСКУСІЯ ТА КОНКУРС КОНЦЕПЦІЙ ВІДБУДОВИ КРУГЛОЇ ПЛОЩІ У ПОЛТАВІ

Анотація: головним об'єктом відбудови у Полтаві у 1940-х – 1950-х роках був ансамбль Круглої площі. Творча дискусія і боротьба містобудівних концепцій спонукали міське керівництво до оголошення та проведення республіканського архітектурного конкурсу на проект відбудови ансамблю. Аналіз графічних матеріалів дозволив виділити базові положення кожного з конкурсних варіантів. Проект-переможець належав групі полтавських архітекторів (науковий керівник Л.С. Вайнгорт). Запропонована концепція комплексної реконструкції з дотриманням принципу стильового наслідування забезпечила відтворення ансамблю у первісному вигляді у стилі російського класицизму початку ХІХ сторіччя. Основу джерельної бази склали іконографічні матеріали з приватного архіву родини Л.С. Вайнгорта.

Ключові слова: дискусія, творчий конкурс, Кругла площа, стильове наслідування, відбудова, реконструкція.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. На цей час Полтава має чітко виражений образ класицистичного міста. Його центром і головним ядром є ансамбль Круглої площі – комплексна пам'ятка архітектури національного значення, котра у своїй структурі має шість унікальних будинків початку ХІХ сторіччя й ампірний монумент. Ансамбль був зруйнований у 1943 році та відбудований у 1950-х роках у первісному вигляді. Сьогодні індивідуальність образу Полтави сприймається як даність. Проте у 1944 році склалась реальна ситуація, коли місту загрожувала втрата класицистичного

ансамблю. Процес відтворення пам'ятки частково зафіксований архівними документами, вивчення яких уможливило розуміння комплексності засобів, застосованих для досягнення результату.

Сьогодення міста характеризується заповзятим розриванням забудовниками й архітекторами історичної тканини міста. Висотні новобудови щільно підходять до будівель Круглої площі, вторгаються в охоронні зони, спотворюють історично сформований камерний масштаб адміністративного центру. Вивчення досвіду недавніх попередників при комплексній реконструкції історичного середовища, зокрема ансамблю Круглої площі, сприятиме більш обережному втручання сучасників до класицистичної містобудівної структури й архітектури пам'яток. Оприлюднення архівних матеріалів щодо історичних будівель Полтави зробить можливим ведення якісного обліку і паспортизації об'єктів нерухомої культурної спадщини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Творчі архітектурні конкурси з у відбудовчий період (кін. 40-х – поч. 50-х років ХХ сторіччя), були загальноприйнятою практикою і висвітлювались у спеціалізованих фахових виданнях СРСР і УРСР. Сучасні російські дослідники В. Паперний («Культура два»), Д. Хмельницький [7] детально зупиняються на філософських аспектах радянських конкурсів. Розглядає творчий конкурсний процес з точки зору «парадної репрезентації з обґрунтуванням заздалегідь прийнятих рішень» (*переклад – О.Б.*) Т.Ю. Прудникова [4]. Інформація про конкурс на проект відбудови Круглої площі у Полтаві міститься у публікаціях Л.С. Вайнгорта [1, 2, 3]. Основним джерелом для аналізу положень кожної з конкурсних робіт є іконографія з приватного архіву родини Л.С. Вайнгорта [6]. Цілеспрямоване дослідження архітектури Полтави радянської доби започатковане та продовжується авторкою публікації.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Публікація націлена на оприлюднення виявлених матеріалів творчого конкурсу на проект відбудови Круглої площі [6]. Конкурсні проектні пропозиції потребують комплексного аналізу з виділенням базисних положень кожного варіанту. Результатом опрацювання архівної іконографії має бути підтвердження чи спростування доцільності відбудови ансамблю Круглої площі у межах стильової наступності.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є окреслення цілісної картини щодо дискусії та конкурсу на проект відбудови ансамблю Круглої площі.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Війна 1941–1945 років спричинила

масштабні руйнування українських міст. Під час бойових дій при визволенні Полтави центральна частина міста піддавалась артилерійському обстрілу, внаслідок чого усі будівлі Круглої площі були суттєво пошкоджені. Вцілілі фрагменти цегляних коробок являли собою руїни. Окупація Полтави завершилась 23 вересня 1943 року, а вже у жовтні була створена спеціальна комісія для обстеження нерухомого міського фонду. До її складу входили експерти – провідні полтавські інженери, конструктори, архітектори. У лютому 1944 року до Полтави з евакуації повернувся і приступив до роботи головний архітектор міста Арія-Леон (Лев) Семенович Вайнгорт. Першочерговим завданням відбудови він беззаставно вважав якнайшвидше відтворення унікального класицистичного ансамблю Круглої площі, котрий є образно-композиційним і планувальним ядром історичного міста.

Протягом 1944–1945 років на нарадах Полтавського виконавчого комітету жваво обговорювалося принципове питання майбутнього вигляду адміністративного центру відбудованої Полтави. Директиви радянського уряду націлювали на створення нової тріумфальної архітектури, що уславлюватиме перемогу в тільки-но закінченій війні. Творчі конкурси, котрі відбувались у Москві, Ленінграді, Києві, пропагували ідею формування нових урочистих ансамблів на центральних міських магістралях і площах, а архітектори втілювали ці настанови у своїх ескізах. Про те, що образно-композиційні задуми доцільно будувати спираючись на індивідуальні історичні містобудівні основи кожного конкретного міста [5], згадувалось нечасто. Через те більшість художніх ідей залишались «паперовою» архітектурою, втрачаючи можливість реалізації в натурі. Тільки особливо видатні пам'ятки культурної спадщини підлягали реставрації і збереженню.

У своїх «Записках провінційного архітектора» Л.С. Вайнгорт пише: «На місці розвалин можна було що завгодно зробити: будь-які площі створити, перепланувати вуличну мережу і, тим більше, якої завгодно форми та призначення будинки спорудити. Ніхто не зобов'язував нас відновлювати все, як було» (*переклад – О.Б.*) [1, с.74]. Для прийняття відповідального рішення «відновлювати все, як було» або переробити Круглу площу у дусі радянської тріумфальної архітектури потрібні були вагомі аргументи прибічників того чи іншого варіанта. Для розв'язання проблеми до Полтави прибули консультанти з Києва, котрі також не дійшли згоди у своїх баченнях полтавського міського центру. Так, одна група архітекторів пропонувала змінити конфігурацію Круглої площі та забудувати її будинками укрупненого масштабу з обов'язковими на той час арками, портиками, шпилями, башточками тощо. Керівник другого авторського колективу академік архітектури О.М. Рухлядев наполягав на поверненні ансамблю до стану початку XIX сторіччя з вирубкою

парка, мощенням плацу, демонтажем усіх будинків, що не належали до первісного проекту М.А. Амвросимова. Сам Л.С. Вайнгорт обстоював ідею цілісної реставрації унікальної пам'ятки російського класицизму, котра майже 150 років є композиційним і стильовим ядром містобудівної структури Полтави. Полярність думок професіоналів не тільки не додала ясності, а навпаки ще більш ускладнила вибір рішення. Наслідком дискусії стало оголошення Полтавським обласним комітетом КП республіканського конкурсу на проект відбудови ансамблю Круглої площі. Ініціатором заходу став перший секретар обласного і міського комітетів В.С. Марков [1].

У березні 1945 року на конкурс були представлені три проекти: Академії архітектури УРСР, Діпроміст УРСР, Управління головного архітектора Полтави. Розгляд проектних матеріалів і присудження премій здійснювала виїзна конкурсна комісія, що прибула до Полтави з Києва.

I премію (рис. 1) отримала робота проектної групи при Управлінні головного архітектора Полтави. Автори архітектори Л.С. Вайнгорт (науковий керівник), Д.М. Литвинцев, М.І. Лябчук, М.Ю. Онищенко, П.П. Черняховець здійснили повномасштабне обстеження технічного стану зруйнованих коробок будівель, виконали обміри пам'яток початку XIX сторіччя та запропонували науково обґрунтоване вирішення, що базувалось на архітектурній наступності та «ідейно-естетичному зв'язку Полтави з російською архітектурною школою» (*переклад – О.Б.*) [1, с. 75]. Концепція проекту полягала у відтворенні ансамблю у первісному вигляді зі збереженням історично сформованої радіально-кільцевої планувальної структури та стильового вирішення будівель. Зокрема, пропонувалось реставрувати шість частково збережених пам'яток доби російського класицизму, відновити будинок Малоросійського поштамту очистивши його від пізніших нашарувань і повернувши до класицистичного вигляду, завершити комплекс заповненням восьмого сектору об'єктом, вирішеним у стильовій і композиційній єдності з сімома існуючими.

Незмінним центром ансамблю залишався монумент Слави, котрий мав пошкодження колони і п'єдесталу, численні відшарування позолоти на скульптурі орла. Проектом передбачалась реставрація не тільки монумента, але і відновлення зелених насаджень парку. При цьому масив зелені набував більш виразної регулярності, прогулянкові алеї розплановувались за радіально-кільцевою схемою, головна вісь акцентувалась квітковими партерами з геометричним рисунком.

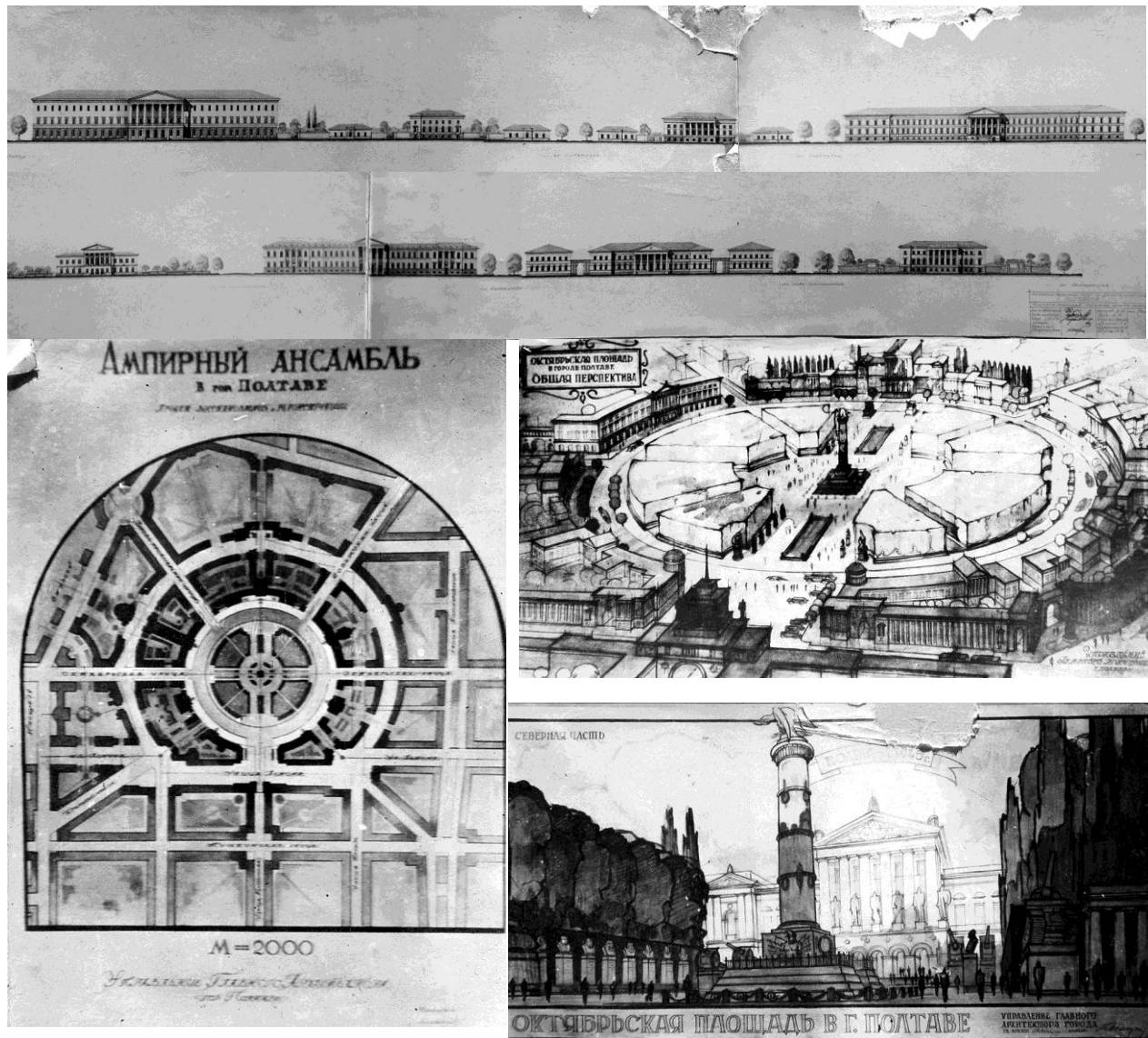

Рис. 1. Конкурсний проект проектної групи при Управлінні головного архітектора Полтави. I премія [6].

II премія (рис. 2) була присуджена колективу архітекторів Академії архітектури УРСР за проект докорінної зміни характеру первісної забудови площі. Особливістю конкурсної пропозиції було збільшення масштабу будівель до чотирьох поверхів, що призводило до втрати камерності адміністративного центру, сформованої історично. Відкриті частини секторів площі, де раніше розміщувались флігелі губернаторських садиб, планувалося заповнити новими об'ємами і таким чином ущільнити периметр забудови. Пропозиція закриття перспективи головного діаметру (вулиці Жовтневої), яка замикалась домінантою соборної дзвіниці на території фортеці, тягла за собою радикальні зміни глибинно-просторової композиції площі. Згідно з проектом Кругла площа відділялася від вулиці гігантською аркою, увінчаною багатоярусною баштою. В

результаті модернізації класицистичний ансамбль набував рис помпезної сталінської архітектури, у якій розчинялась чистота стилю та нівелювалася досягнута неповторність синтезу російського класицизму й українських національних традицій. Монумент Слави підлягав реставрації зі збереженням місцеположення, але на тлі укрупненого масштабу будівель втрачав свою містобудівну значущість, перетворюючись у паркову малу архітектурну форму. Зелений масив парку планувався до відновлення у повному обсязі [6].

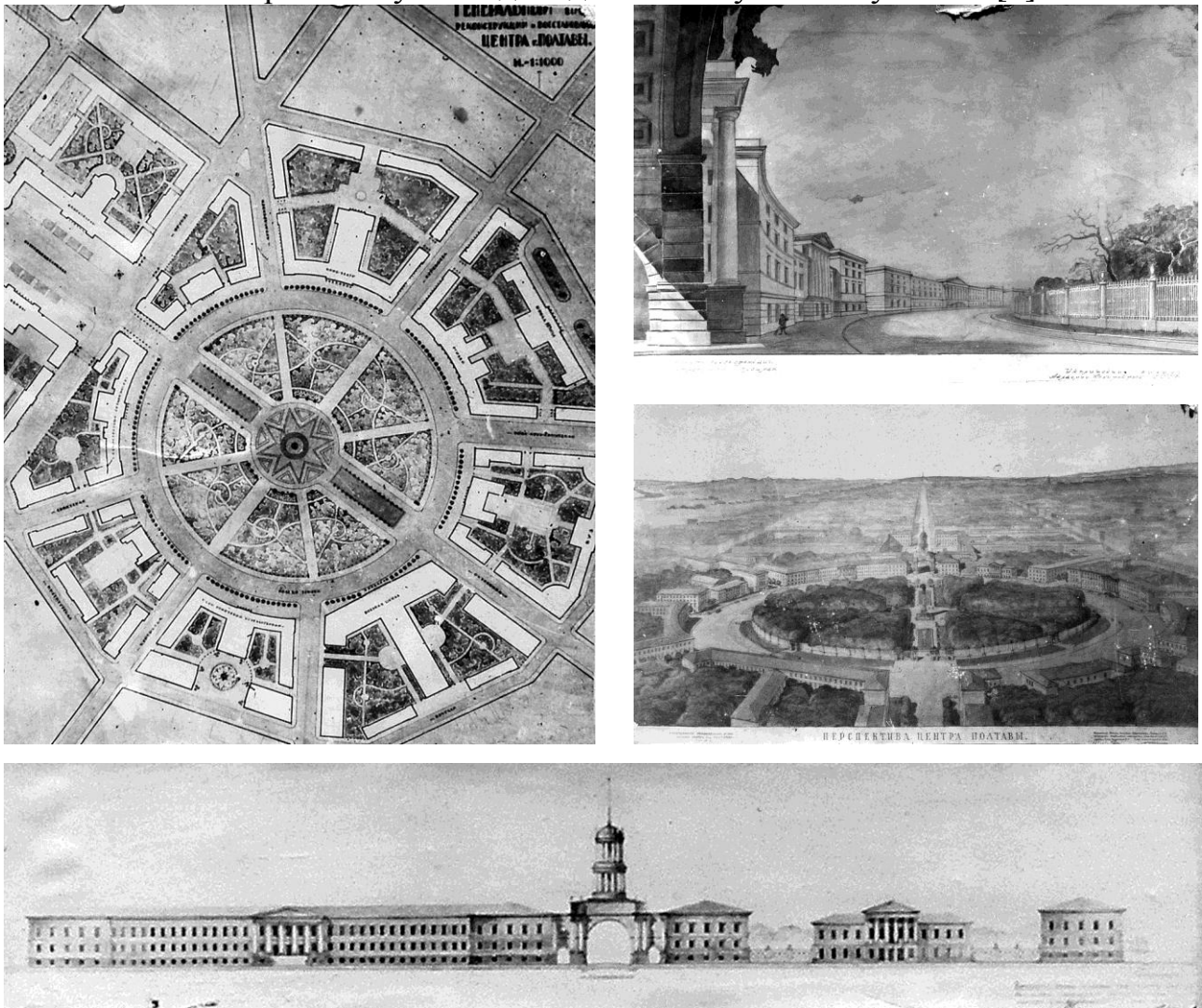

Рис. 2. Конкурсний проект колективу авторів Академії архітектури УРСР. II премія [6].

III премію (рис. 3) отримав проект Київського інституту «Діпромiст» УРСР, яким істотно змінювався класицистичний образ ансамблю. Пропозиція авторів ґрунтувалася на задумі подовжування усіх будинків площі, а, відповідно, й зміні масштабності. При цьому знижувалась висота зелені у парку, що не сприяло досягненню первісної гармонії пропорцій ансамблю. До архітектури будівель повсюдно впроваджувалися еkleктичні елементи, які руйнували стильову цілісність історичного адміністративного центру. Зокрема

на фасадах з'являлись протяжні аркади і колонади, об'єми завершувались сферичними куполами римської архітектури, на перетині історичної частини головного діаметру (вулиці Жовтневої) з Круглою площею встановлювалася багатоярусна башта, увінчана високим шпилем. Монумент Слави залишався на тому ж місці у центрі кола, але його домінантність ставала другорядною, підпорядкованою новому висотному кутовому об'єму [6].

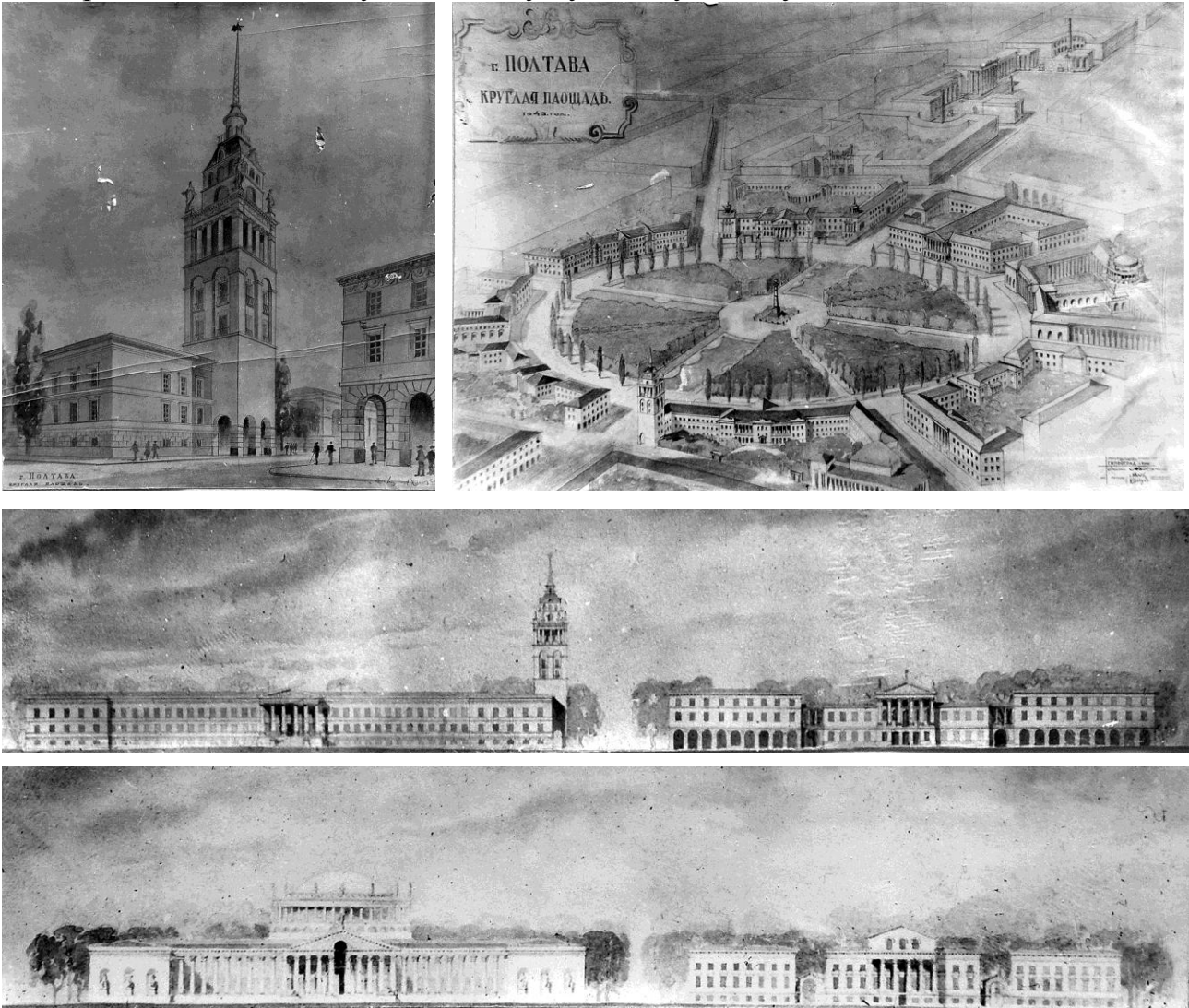

Рис. 3. Конкурсний проект архітекторів інституту «Діпромiст» УРСР.
III премія [6].

Думка конкурсної комісії була одноставною – до подальшого проектування та реалізації рекомендувати проект полтавських архітекторів, як самий реалістичний і найбільш відповідний ідеї збереження стильової наступності. Не останню роль у прийнятті рішення зіграла пропаганда «особливих історичних заслуг руського народу, ... його переваги ... над народами інших країн, у тому числі й народами СРСР» (переклад – О.Б.) [7, с. 233].

Висновки з даного дослідження. Незважаючи на досить обмежений обсяг документально підтвердженої інформації про дискусію та творчий конкурс на проект відбудови ансамблю Круглої площі вдалося відтворити цілісну картину перебігу подій. Можна стверджувати, що пошук оптимального містобудівного вирішення базувався на боротьбі не особистостей, а саме концепцій. Підготовча робота, виконана полтавцями у 1944 році, дозволила їм впевнено конкурувати зі столичними архітекторами, котрі демонстрували певну стандартність й одноманітність образного мислення. Причини невдачі київських авторів вбачаються у неглибокому ставленні до містобудівної історії Полтави та застосуванні трафаретних архітектурних прийомів для відбудови Круглої площі. Натомість для полтавських архітекторів конкурс став особистісною справою і стимулював до вибору: стане після відбудови місто рядовим, одним із багатьох у низці радянських архітектурно нейтральних обласних центрів або залишиться унікальним, з яскраво вираженим індивідуальним образом завдяки існуванню класицистичного ансамблю.

У результаті аналізу конкурсних проектів підтвердилась правильність концепції Л.С. Вайнгорта щодо комплексної реконструкції ансамблю Круглої площі зі збереженням в його архітектурі історичного образно-стильового спрямування російського класицизму.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Наступними публікаціями планується висвітлити історію творчих конкурсів меншого масштабу, а саме варіантність проектних вирішень при реконструкції самих будівель Круглої площі.

Використані джерела:

1. Вайнгорт А.-Л.С. Записки провинциального архитектора / А.-Л.С. Вайнгорт. – Полтава: Астрейя-информ, 2001. – 96 с.: ил.
2. Вайнгорт Л. Восстановление Полтавы / Л. Вайнгорт // Архитектура и строительство. – 1947. – №1. – С. 6 – 8.
3. Вайнгорт Л.С. Архитектурный ансамбль Круглой площади в Полтаве / Л.С. Вайнгорт // 100-річчя Полтавського краєзнавчого музею: ювіл. наук. конф.: матер. конф. / відп. ред. В.С. Лобурець. – Полтава, 1991. – Частина третя: Краєзнавство Полтавщини – С. 24 – 27.
4. Прудникова Т. Ю. Архитектурный конкурс в контексте «кумулятивизма» (на примере конкурсов на проект реконструкции и застройки проспекта им. И.В. Сталина 1940–1950-х гг.) / Т.Ю. Прудникова // Известия Российского государственного педагогического университета имени А.И. Герцена. – СПб., 2014. – № 164. – С. 119 – 130.

5. Рубаненко Б. Основные вопросы планировки восстанавливаемых городов / Б. Рубаненко // Архитектура и строительство. – 1946. – №1. – С. 3 – 5. Світлина, документи, кресленики: [особистий архів А.-Л.С. Вайнгорта]. – Полтава.
6. Хмельницкий Д. Зодчий Сталин / Д. Хмельницкий. – М.: Новое литературное обозрение, 2007. – 304 с.: ил.

Аннотация

Дискуссия и конкурс концепций воссоздания Круглой площади в Полтаве. Важнейшим объектом восстановления в Полтаве (1940–1950-е гг.) был ансамбль Круглой площади. Творческая дискуссия и борьба градостроительных концепций побудили городское руководство огласить и провести республиканский архитектурный конкурс на проект воссоздания ансамбля. Анализ графических материалов позволил выделить базовые положения каждого из конкурсных вариантов. Авторство проекта-победителя принадлежало группе полтавских архитекторов (научный руководитель Л.С. Вайнгорт). Предложенная концепция комплексной реконструкции по принципу стилевого наследования обеспечила восстановление ансамбля в первоначальном виде в стиле русского классицизма начала XIX ст. Основу документальной базы составили иконографические материалы из личного архива семьи Л.С. Вайнгорта.

Ключевые слова: дискуссия, творческий конкурс, Круглая площадь, стилевое наследование, восстановление, реконструкция.

Annotation

The discussion and the competition concepts of recreating the Circus Square in Poltava. The most important object of the restore in (1940-1950) was the ensemble of the Circus Square. Creative discussion and control of urban development concepts have prompted city officials to announce and hold on a republican architectural competition for the project of reconstruction of the ensemble. The analysis of graphic materials made it possible to identify the basic provisions of each of the competing options. The authors of winner project was the group of Poltava architects (scientific director L.S. Vayngort). The proposed concept of complex reconstruction on the basic style inheritance has ensured the restoration of the ensemble in its original form in the style of Russian classicism of the beginning the XIX century. The basis of the evidence base has made the iconographic materials from the personal archives of the L.S. Vayngort's family.

Keywords: discussion, creative competition, the Circus Square, stylistic heritage, reconstruction.